

ZE ZAHRANIČÍ

K některým aspektům hospodářské kriminality

Prof. JUDr. Miroslav PROTIVINSKÝ, DrSc.

Ze švýcarské odborné literatury jsem vybral podstatu dvou příspěvků, které se týkají problematiky hospodářské kriminality a mohou zajímat naši čtenářskou obec.

1. Osobnostní rysy pachatele hospodářské kriminality

Zde seznamuji čtenáře velmi stručně s podstatou některých částí článku švýcarského forenzního psychiatra k profilu osobnosti pachatele hospodářské kriminality.¹⁾

1) Knecht, Thomas: Das Persönlichkeitsprofil des Wirtschaftskriminellen. Kriminalistik. Verlagsgruppe Hüthig Jehle Rehm GmbH, Heidelberg 2006, č. 3, s. 201-206

Autor uvádí, že téma hospodářské kriminality je v našem prudce se globalizujícím světě stále více aktuální. Orgány činné v trestním řízení jsou však často nedostatečně připraveny na konfrontaci s obtížně rozeznatelnými operacemi ve vysoce komplexních ekonomických a finančních systémech. Také osobnost pachatele hospodářské kriminality, často sociálně nenápadná, mající mnoho kontaktů, je obtížně čitelná. Potírání této kriminality má však vysokou prioritu, aby byl ochráněn majetek a byla zachována věrohodnost podnikání a národního hospodářství.

Problém osobnosti

Autor uvádí z trestních spisů několik originálních vyjádření samotných pachatelů hospodářské kriminality:

- Neudělal jsem nic, co nedělá také každá banka.
- Zjistil jsem, že s penězi lze skutečně koupit všechno, také přátele, atd.
- 42 % světového hospodářství je v mafiánských rukou.
- Mám nadání nacházet lidi, kteří mě zbožňují a tuto roli mi umožňují.
- Všechno by bylo dobře dopadlo, kdyby bankovní komise neintervenovala.
- Nikdo kvůli mně nepřišel o peníze; teprve zásahem justice vznikly masivní škody.
- Výčitky svědomí jsou mi spíše neznámy.

Z toho již zaznívají tyto markantní vlastnosti vyšetřovaných osob: relativizování resp. odsouvání viny, nadutý narcismus, hluboce pesimistický obraz člověka, který je bez skrupulí. Pragmatická definice osobnosti zní:

"Osobnost člověka je souhrn znaků jeho charakteru." Těchto vlastností mohou být stovky. Proto je nezbytné oddělit irelevantní od relevantních, které mohou být považovány za rozhodující pro životní cestu určitého člověka.

Zdařilým pokusem v tomto směru je tzv. Big Five (velká pětka), která zahrnuje pět globálních osobnostních dimenzí: extra-/introverzi, sociální (ne)snášenlivost, spolehlivost/nedbalost, emociální (ne)stabilitu a intelekt.

Dalším obtížným problémem je rozhodování o tom, kdy se osobnostní struktura odchýlila od normy již tak daleko, že ji můžeme považovat za „narušení osobnosti“, tj. za psychickou poruchu. K tomu je zapotřebí, aby bylo splněno těchto šest kritérií:

- 1) Výrazná nevyrovnanost v postojích a chování na více funkčních úsecích, jako jsou afektivita, pohnutka,

kontrola impulzivnosti, vnímání, myšlení a vztah k jiným lidem.

- 2) Nápadné chování je setrvalé, má stejnou formu a není omezeno na epizody psychické choroby.
- 3) Nápadný vzor chování zasahuje do hloubky a je jednoznačně nevhodný v mnoha osobních a sociálních situacích.
- 4) Poruchy začínají vždy v dětství nebo mládí a manifestují svou trvalost v dospělosti.
- 5) Porucha vede k zřetelným subjektivním utrpením, mnohdy však až v pozdějším průběhu.
- 6) Porucha je většinou spojena se zřetelnými omezeními způsobilosti vykonávat profesi a sociálně koexistovat. Jen tehdy, je-li splněno všech šesti kritérií, můžeme v ICD-10⁷ dále vyhledávat, o kterou z 10 specifických osobnostních poruch se v konkrétním případě jedná.

Například u tzv. disociální osobnostní poruchy, která se často vyskytuje u notorických pachatelů, musí být splněna alespoň 3 z těchto 6 kritérií:

- 1) Bezcitná neúčast vůči pocitům jiných.
- 2) Zřetelná a trvajících neodpovědnost a pohrdání sociálními normami, pravidly a povinnostmi.
- 3) Neschopnost udržet si dlouhodobější vťahy, ale nevytvářet přitom potíže.
- 4) Velmi nepatrná frustrační tolerance a nízký práh pro agresivní a násilné chování.
- 5) Neschopnost uvědomovat si vinu nebo se učit ze zkušeností, zejména trestů.
- 6) Sklon k obviňování jiných, nebo ospravedlňování vlastního chování, v důsledku kterého se osoba dostala do konfliktu se společností.

Pachatelé v bílých límečcích

V podstatě může spáchat hospodářský delikt kdokoliiv nezávisle na svém sociálním postavení. Existují tedy také běžní pachatelé, kteří se snaží proniknout do lukrativních forem majetkových deliktů, k nimž kromě podvodů patří jednání proti kartelovému právu, delikty vůči životnímu prostředí, krácení daní, podplácení a úplatkářství, praní peněz a hospodářská špionáž.

Lze tedy rozlišovat typického pachatele hospodářské kriminality v čisté formě a atypického pachatele hospodářské kriminality ve smíšené formě, který již má zkušenosti z běžné kriminality. Tento typ pachatelů hospodářské kriminality však mnohdy vyžaduje, aby se uchýlili k hochštaplerství jako náhradnímu způsobu, jak se dostat do klíčového postavení. Často musí také provádět opatření k získání důvěry a oklamání oběti:

- uskutečnit pár reálných obchodů
- předložit dobré reference
- mít velké jméno a titul ve správní radě vlastní předstírané firmy
- mít falešné doklady o svém majetku, finančních transakcích apod.
- volit mondénní místa k jednáním
- mít lukrativní zevnějšek (auta, šperky, hodinky, oděv apod.)
- name-dropping aj.

Pachatel „bílý límeček“ netvoří tedy žádnou „čistou rasu“, spíše existuje bezešvé spektrum s dvěma póly (čistá a smíšená forma). Jestliže tedy běžně hovoříme o deliktech bílých límečků, je praktické vyjít z této definice OSN:

„White collar crime is defined as non-violent crime for financial gain committed by means of deception. It includes fraud, forgery and embezzlement.“

Je však třeba provést odlišení pachatelů bílých límců od pachatelů modrých límců i od nezávadných normálních občanů ze srovnatelných sociálních vrstev. Odlišení bílých límečků od pachatelů modrých límečků, např. pachatelů silničních dopravních nehod, je nejjednodušší.

Nejmarkantnější jsou rozdíly v peněžité sumě deliktu: Delikt modrých límečků zde činí průměrně 35 dolarů, delikt bílého límečku průměrně 621 000 dolarů. Přirozeně existuje také rozdíl v sociodemografickém profilu. A kromě toho platí: čím větší je nedostatek socializace, tím nepatrnější smí být očekávaná kořist, aby práh jednání byl překročen (a opačně). Čím více je pachatel socializován, tím anonymnější jsou obvykle jeho oběti. Podle některých autorů činnost bílých límečků z povolání vyžaduje charakterové znaky, které lze špatně srovnávat s jinou kriminalitou. Vždyť člověk s příliš hrubými antisociálními znaky (zanedbanost, hrubost ve formách jednání, násilnost, plný rejstřík trestů apod.) by se sotva mohl dostat do klíčového postavení, které potřebuje ke spáchání činu.

Vlastnosti s kompetenčním charakterem

Je nutné využít nejjemnějších pozorovacích způsobů, aby byly vysledovány charakterové vlastnosti typického pachatele s bílým límečkem. Obvyklá klinická psychopatologie zde může být málo nápomocná, protože nelze počítat s tím, že se jedná o těžkou duševní chorobu nebo o výrazné poruchy osobnosti. Klasický typ pachatele vyžaduje jako předpoklad ke spáchání činu spíše vysokou míru sociálních, resp. kariéristických kompetencí:

- umění se prosadit, které urychluje jeho vzestup do mocenské pozice;

- schopnost navazovat styky, která je nezbytná k vybudování organizační sítě, čímž se vlastně posílí jeho věrohodnost.

Tím se de facto vytvoří relativní nedostatek kontroly a možnost svobodně jednat.

Člověk může dosáhnout různé drůhy kariéry. Dva z nich se od sebe diametrálně liší, a sice „čistá“ výkonnostní kariéra a (trochu) nekalá vztahová kariéra. Ta prvá spočívá na zvýšené výkonnosti, duševní převaze, všeobecné akceptaci, vysoké integritě, vzorném respektování podnikových zájmů, důsledném dalším vzdělávání a slouží produktivitě celé organizace. Ta druhá spočívá v lichocení vedoucími kádry, intrikách, prosazování oblíbenců, předchozích dohodách, protekcích a v posilování moci jednotlivce.

Zřetelné je především toto: Orientace typického bílého límce dostat se nahoru předpokládá specifické sociální kompetence, které tedy nejsou handicapem, nýbrž předností v životě člověka.

Ale: Usvědčený pachatel hospodářské kriminality je v konečném efektu také ten, kdo ztratil. Nedělal to přece proto, aby vytvářel svou kariéru v souladu se sociálními pravidly hry a aby to vydržel až do konce. Tuto cestu mu překřížily tyto charakterové vlastnosti:

- Nezpůsobilost k odsunutí svých potřeb
- Zvýšená pohotovost riskovat
- Touha vzrušovat se
- Omezená způsobilost dospět k úspěchu dodržováním pravidel
- Nedostatek vlastní disciplíny, impulzivnost
- Vysoký stupeň konkurenčního myšlení
- Narcismus (labilní pocit vlastní hodnoty)
- Touha po uznání/uplatnění

- Nesvědomitost

Celkově lze schopnosti pachatelů v bílých límcích označit za „machiaveliánskou inteligenci“, tj. schopnost dosáhnout moci a majetku zneužitím jiných lidí jako „sociálních nástrojů“. Švýcarský autor podrobně objasňuje podstatu machiavelismu ve vztahu k dnešní hospodářské kriminalitě. Zmiňuje se také o tom, jak v šedesátých letech minulého století byl v USA vypracován a používán dotazník k měření machiavelismu na úseku hospodářské kriminality. Jistou pozornost věnuje švýcarský autor v poslední části článku také problematice psychopatie, a to zejména v souvislosti s recidivou pachatelů hospodářské kriminality.

2. Nepodceňovat rizika hospodářské kriminality

Zde seznamuji stručně čtenáře s článkem jiného švýcarského autora k podceňování rizika hospodářské kriminality v podnicích. ²⁾.

2) Jung, C. G.: Unterschätztes Risiko

Wirtschaftskriminalität. 10 Punkte-Programm gegen Fehlerurteile. Kriminalistik. Verlagsgruppe Hüthig Jehle Rehm GmbH, Heidelberg 2006, č. 3, s. 197-200.

Autor konstatuje, že ve švýcarských podnicích jsou rizika hospodářské kriminality podceňována a vesměs nejsou přijímána preventivní opatření. V podnicích převládají **tyto chybné názory:**

„Hospodářská kriminalita se nás netýká“

Vedoucí pracovníci ve švýcarských podnicích vycházejí z toho, že jejich podniky nejsou postiženy ani ohroženy hospodářskou kriminalitou. Ve skutečnosti tři ze čtyř švýcarských podniků jsou obětí této kriminality. Spolkový

policejní úřad odhaduje škody 2 % až 4 % HDP, tj. v roce 2003 až osm miliard franků. Skutečný rozměr hospodářské kriminality ve Švýcarsku lze jen tušit.

„Hospodářská kriminalita je jen problém velkých koncernů“

Zatímco velké podniky si nebezpečí uvědomují a činí potřebná opatření, většina podniků nikoliv a stávají se lehkou obětí.

„Naši pracovníci by se něčeho takového nedopustili“

Pracoviště jako místo utajované samoobsluhy – na takový obraz jsme si ještě nezvykli, ačkoliv více než dvě třetiny deliktů připadá na pracovníky podniku. Čím více znám interní chod podniku, tím snadnější je nějak se z toho neprávem obohatit. Management je tedy zvláštním zdrojem nebezpečí, protože na základě svých velkých interních znalostí může způsobit podniku velké škody. Jestliže podnik realizuje potřebná preventivní opatření, dostává se do balancování, snaží se vyrovnávat rovnováhy: Kdo lidi zaměstnává, je odkázán jim důvěřovat!

„Pachatelé hospodářské kriminality jednají z nouze“

Příležitost patří k nejdůležitějším faktorům hospodářské kriminality. To, co pohání pachatele k trestnému činu, je zklamání, frustrace a touha po uznání. Když se mu vyskytne příležitost, uvolní ventil své nespokojenosti, mstí se na podniku a na společnosti. Říká se: „Greed rather than need.“

„Nám není znám nikdo, kdo se stal obětí hospodářské kriminality.“

Kolik deliktů je utajováno před spolupracovníky, obchodními partnery a veřejností ze strachu před blamáží, to se nikdy nedozvíme. Kdyby švýcarské podniky byly vůči delikventům tvrdší, spolupracovaly s úřady, více by se dařilo jim i celému národnímu hospodářství a boj proti hospodářské kriminalitě by byl urychlen. Skutečnost, že podniky se zříkají sankcí u trestných činů, anebo se

v tichosti vyrovnají s pachateli, ukazuje, jak silný je strach z negativních reakcí a ohlasů.

„Disponujeme systémem rizikového managementu a nejsme ohroženi“

Systémy risk-managementu nezahrnují automaticky spolehlivou ochranu i proti hospodářské kriminalitě. Většina podniků bývá také zprávou, že se staly obětí hospodářské kriminality, překvapena jako bleskem z čistého nebe. Kdo chce účinně předcházet hospodářské kriminalitě, potřebuje koncept prevence na vyšší úrovni, než je oddělení.

„Prevence stojí mnoho peněz a přináší málo užitku“

Takový názor vede v praxi k tomu, že preventivní opatření proti hospodářské kriminalitě se přijímají až poté, kdy už touto trestnou činností vznikly škody. Do rámce preventivních opatření patří zvyšování senzibility a loajality zaměstnanců vůči podniku a naopak. Odpovědnost jednotlivců musí být stanovena jasně a systematicky musí být odhalována a posuzována slabá místa. Příležitosti ke kriminalitě je třeba cíleně zjišťovat a omezovat, možnosti jejího odhalení prohlubovat. Základem je podnikatelská etika. Slova a činy managementu musí být v souladu. Projev samoobslužné mentality managementu vede k žoldnéřské mentalitě mezi pracovníky.

Autor proto doporučuje podnikům, aby **si kladly a řešily těchto deset otázek:**

1. Jsou v podniku respektovány základní etické hodnoty?
Jsou zakotveny v podnikových směrnících a známy všem pracovníkům, aby etické chování podporovali a nežádoucí způsoby chování nepřipouštěli? Ztotožňují se s podnikem?
2. Nastolil podnik proces sledování rizik hospodářské kriminality samotným vedením nebo jím pověřenými orgány?
3. Činí podnik kroky ke zvyšování vědomí pracovníků, že kriminalitou zavánějící chování je nežádoucí?

4. Zasazuje se podnik za to, aby existovala transparentní komunikace směrem nahoru, dolů i napříč odděleními a funkcionáři?
5. Provádí podnik personální politiku, která upevňuje loajalitu vůči podniku a „interní zájmy“?
6. Je určena konkrétní odpovědná osoba pro kontrolu možných podvodů?
7. Vypracoval podnik katalog rizikových faktorů? Zavedl běžný proces pravidelných prověrek na rizikových úsecích?
8. Stanovil podnik z bezpečnostního hlediska, jak chce zvládat rizika?
9. Disponuje podnik systémem kontroly možných podvodů?
10. Existují směrnice, jak postupovat, když jsou zjištěny nesrovnalosti?

Autor se drží staré zásady, že lépe je kriminalitě předcházet než za ni trestat.

Závěr

Kratičkou informací k osobnostním rysům pachatele hospodářské kriminality jsem považoval za užitečnou z toho důvodu, že v naší republice se touto problematikou snad dosud nikdo hlouběji nezabýval, mimo stručných charakteristik osobnosti pachatele v učebnicích kriminalistiky. Do rozpracování těchto otázek by se měli zapojit i forenzní psychologové, kriminalisté-vyšetřovatelé i právníci. Mohlo by to být i vděčné téma pro doktorandskou práci.

Ještě stručnější informaci o podceňování prevence hospodářské kriminality ve švýcarských podnicích jsem uvedl z toho důvodu, že se lze domnívat, že ani u nás nebude situace příznivější. Naše orgány činné v trestním řízení mohou v této informaci najít záchytné body pro svou práci.

Protivinský, M.

K některým aspektům hospodářské kriminality

SOUHRN

V první části seznamuje autor čtenáře stručně s podstatou článku citovaného švýcarského autora k osobnostnímu profilu pachatele hospodářské kriminality, zejména pachatele v bílém límečku. V druhé části seznamuje čtenáře stručně s článkem dalšího švýcarského autora o podceňování rizik hospodářské kriminality ve švýcarských podnicích. Dává podnět k tomu, aby těmto problematikám byla věnována zvýšená pozornost i v České republice.